

ФАКТОРИНГ: ОБЛІКОВО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

МАКАРОВИЧ В.К., ЗДОБУВАЧ*,

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

В статті розкрито юридичну, економічну та бухгалтерську інтерпретацію значення категорії «факторинг», її зміст і роль в ринкових умовах господарювання. Надано критичну оцінку правовому регулюванню факторингових операцій та відображення їх в обліку.

In the article legal, economic and book-keeping interpretation of category is exposed «Factoring», her maintenance and role in the market conditions of ménage. A critical estimation is given to the legal adjusting of factoring operations and reflection of them in an account.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Використання факторингу здатне суттєво вплинути на розвиток вітчизняної економіки, створити умови для прискорення оборотності капіталу, започаткувати позитивні тенденції щодо розвитку ринку фінансових послуг відповідного напрямку та активізувати внутрішню та зовнішню торгівлю. На сьогодні існують об'єктивні передумови широкого використання факторингу у національній господарській діяльності. Однак, відсутності єдиної законодавчої бази щодо регулювання факторингових операцій, які здійснюють українські банки та факторингові компанії та існування великої кількості трактувань категорії «факторинг», наведене в різних нормативно-правових актах призвело до відсутності системного розуміння даної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем теорії і практики питань факторингу здійснили такі зарубіжні вчені, як Е. Доллана, Ж. Перрара, П. Роуза, Р. Кембелл, М. Бікерс, П. Бісків, Дж. Гілберт, І. Джілберт, Х.Ж. Зомер, Дж. Мак-Кензі, Ф. Селінджер, М. Формен, К.Ф. Хагенголер, О. Ханн, М.Д. Чиж й інші.

З-поміж вітчизняних вчених, слід назвати насамперед дослідження таких науковців як Т.Е. Белялов, Ю.С. Скакальський, Ю.М. Лисенко, М. Олексієнко, І. Склеповий, В. Смачило, О.Г. Веренич, А.П. Шаповалова, Р. Грачева, К.С. Сурніна.

У той же час, глибокі і всебічні теоретичні дослідження в даній

* Науковий керівник – Висівська І.М., к.е.н., доцент

галузі з комплексним аналізом як вітчизняної, так і міжнародної облікової практики досить рідкісні, а іноді, і зовсім відсутні. У більшості робіт в неповній мірі дається критичний аналіз існуючих теоретико-методологічних основ і практичної багатоаспектності обліку даного виду інструменту.

Невирішені раніше питання. Умовою достовірного та повного відображення у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності інформації про фактичні і потенційні наслідки факторингових операцій і подій є чітке визначення тих правових чинників, на підставі яких здійснюються відносини між суб'єктами підприємницької діяльності. Аналіз нормативно-правового поля України в галузі факторингу виявив значну кількість суперечностей і відсутність однозначного трактування в законодавстві сутності факторингової діяльності, що перешкоджає прозорому розумінню факторингу та залишається невирішеними до сьогодні.

Формулювання цілей статті. Основна ціль статті є теоретичне обґрунтування сутності категорійного апарату, на базі якого здійснюється факторинг та формулюється облікові номенклатури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток факторингу зумовлений прагненням підприємств до прискорення обігу коштів у розрахунках, скороченні коштів у дебіторську заборгованість і зменшенні обсягів платежів.

У розвинених країнах обсяг факторингових операцій становить від 3 до 15% ВВП. При цьому останніми роками у світі спостерігається зростання обсягів факторингових послуг. Найбільші річні обсяги факторингових операцій припадають на Великобританію, Італію та США. Дуже швидко зростання факторингу спостерігається і в країнах Східної Європи. Найбільш динамічне зростання відбувається у країнах Балтії, Угорщині та Польщі.

Для України факторинг – це досить новий фінансовий інструмент, розвиток якого потребує створення інституційних умов, що дозволяє стягувати заборгованість за договорами факторингу. Факторингові операції є гнучким інструментом функціонування торгівлі, який максимально враховує інтереси сторін комерційних угод.

В Україні обсяг факторингових операцій протягом 2005-2008рр. стрімко зростає, а в кризовий період 2009-2010рр. спостерігається суттєвий спад (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка зміни обсягу ринку факторингу в Україні за 2005-2010рр, млн. євро*.

**сформовано автором на основі даних Factors Chain International [11]*

Дослідження зарубіжної практики свідчить, що факторинг досяг максимального розвитку саме в часи економічної кризи 30-х років у США. Цікавим є те, що кожна глобальна або локальна економічна криза вражає будь-які сфери економіки, фінансування та виробництва, будь-які соціальні сфери життя країни або світу в цілому, але, як відмічають аналітики, виключенням є саме факторинг, який навпаки в цей час розквітає. [8] Базуючись на цьому вважаємо, що розвиток ринку факторингу в Україні знову набере нових обертів і почне стрімко зростати.

В даних умовах важливим є наявність чітких правових норм регулювання факторингових відносин для забезпечення достовірної, неупередженої організації обліку факторингових операцій та їх оподаткування. Запізнення в правовому регулюванні стосунків призводить до зловживання, обходу закону, до інших економічно невігідних наслідків.

В Україні за період 2006-2010рр. спостерігається зростання кількості судових справ, пов'язаних з порушенням факторингових взаємовідносин між суб'єктами господарювання (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка розгляду судових справ, пов'язаних з порушенням умов договору факторингу*

** сформовано автором на основі даних з Єдиного державного реєстру судових рішень [9].*

Причини, пов'язані з порушенням умов договорів факторингу є як суто юридичні (некоректне формулювання умов договорів, неналежне оформлення документів, що підтверджують право грошової вимоги тощо) так і економічні, зокрема облікові (неналежна організація обліку факторингових операцій з регресом та факторингових операцій без регресу тощо).

Зростання кількості судових справ, пов'язаних з порушенням умов договору факторингу в Україні свідчить в деякій мірі про недосконалість та неоднозначність трактувань договірних відносин стосовно факторингу в чинному законодавстві.

Сутність поняття «факторинг» та «договір факторингу» у відповідності до нормативно-правових актів України подано в таблиці.

З правової точки зору факторинг є придбання права грошової вимоги фактором у постачальника за певну плату боргових зобов'язань, що виникають як наслідок виконання частини умов договору постачання між покупцем і продавцем.

Сутність поняття «факторинг» у відповідності до нормативно-правових актів України

Критерії	Поняття
1	2
Цивільний Кодекс України [1]	За договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (у будь-який передбачений договором спосіб), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника). (ст. 1077)
Господарський Кодекс України [2]	1. Банк має право укласти договір факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги), за яким він передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони за плату, а друга сторона відступає або зобов'язується відступити банку своє право грошової вимоги до третьої особи. 2. Загальні умови та порядок здійснення факторингових операцій визначаються Цивільним кодексом України, цим Кодексом, іншими законодавчими актами, а також нормативно-правовими актами Національного банку України та національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. (ст. 350)
Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг [3]	«Договір факторингу» означає договір, укладений між однією стороною (постачальником) та іншою стороною (фактором), відповідно до якого: (а) постачальник відступає або може відступити фактору право грошової вимоги, яке випливає з договорів купівлі-продажу товарів, укладених між постачальником та його покупцями (боржниками), крім договорів купівлі-продажу товарів, придбаних в першу чергу для їхнього особистого, сімейного або домашнього використання; (б) фактор має виконувати принаймні дві з таких функцій: — фінансування постачальника, включаючи надання позики та здійснення авансових платежів; — ведення обліку (головної бухгалтерської книги) щодо дебіторської заборгованості; — пред'явлення до сплати грошових вимог; — захист від несплат боржників; (с) боржники повинні бути повідомлені про відступлення права грошової вимоги (ч. 2 ст. 1)

Закон України «Про банки і банківську діяльність» [4]	Факторинг - придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг) (ст. 49)
Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [5]	Фінансові установи мають право надавати послуги з факторингу з урахуванням вимог Цивільного кодексу України та цього Закону. Фінансова установа, що надає послуги з факторингу, може надавати послуги з пов'язаного з цим ведення обліку грошових вимог, надання поруки за виконання боржником свого обов'язку за грошовими вимогами постачальників товарів (послуг) та пред'явлення до сплати грошових вимог від імені постачальників товарів (послуг) або від свого імені, а також інші послуги, спрямовані на одержання коштів від боржника (ст. 5)
Методичні рекомендації по наданню комерційними банками факторингових послуг підприємствам та організаціям [6]	Факторингові послуги можуть надаватись на викуп дебіторської заборгованості, під розрахункові документи за відвантаженою продукцією та надані послуги (п. 8)

При цьому факторингова угода повинна відповідати таким умовам: фактором може бути фінансова установа (спеціалізована факторингова компанія або банк), а його клієнтом - фізична або юридична особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності; предметом факторингу може бути поступка права тільки грошової вимоги (а не права на отримання товарів, послуг, цінних паперів), при цьому це може бути вимога, термін платежу по якому настав (наявна вимога), а також право вимоги, яка виникне в майбутньому (майбутня вимога); за право грошової вимоги, покупець надає фінансування; фінансування надається за плату; фактор може надавати клієнтові послуги, пов'язані з грошовими вимогами, правом на які він отримав.

В Цивільному кодексі України вперше закріплено окремий вид цивільно-правового зобов'язання як договір факторингу. Із змісту норм статті 1077 випливає, що факторинг передбачає заміну

кредитора у зобов'язанні, а тому до цих відносин можуть застосовуватися і загальні положення глави 47 ЦК в частині заміни кредитора у зобов'язанні.

Визначення договору факторингу, яке наведено у ЦК, дає можливість виділити наступні його ознаки [10]:

— Сторонами по договору факторингу є фактор та клієнт.

— Договір факторингу являє собою зобов'язальне правовідношення, яке виникає між фактором та продавцем (постачальником) товарів або клієнтом за яким фактор купує у клієнта право вимоги останнього по відношенню до його контрагентів (боржників) за договорами по сплаті заборгованості за поставлені (передані) товари або надані послуги, тим самим фінансуючи діяльність клієнта. До того ж в даному випадку мова йде не про будь-яке окреме відплатне відступлення конкретного права вимоги, а про конкретну дебіторську заборгованість (повністю або частково).

— Відносини між фактором та клієнтом носять оплатний характер, фактору має бути забезпечена можливість одержання винагороди за послуги по фінансуванню діяльності клієнта. Ця мета досягається різними способами в залежності від тих форм фінансування діяльності клієнта, які застосовуються, наприклад, при фінансуванні шляхом оплати рахунків клієнта за відвантажені товари (надані послуги) відповідні платежі можуть здійснюватись фактором з відповідним дисконтом, який є винагородою. В інших випадках в договорі може бути передбачена винагорода у вигляді відповідної ставки оплати послуг фактора. Слід звернути особливу увагу на оплатний характер договору факторингу, тому що він має вирішальне значення як ознака при визначенні виду договірної правовідношення, у разі виникнення спору щодо визнання змісту договору таким, який відповідає договірній конструкції договору факторингу.

— Договір факторингу може включати (а міжнародний факторинговий контракт обов'язково включає) обов'язки фактора по наданню клієнту додаткових бухгалтерських та інших фінансових послуг з обслуговування відповідної дебіторської заборгованості, а саме: ведення бухгалтерського обліку, надання рахунків до оплати тощо. Однак, фактор який купує у клієнта дебіторську заборгованість, сам повинен бути зацікавленим у прийнятті на себе таких обов'язків, які дозволять йому здійснювати контроль за діяльністю клієнта (зокрема у частині відповідної дебіторської заборгованості) та слідкувати за платоспроможністю його боржників.

Закріплення у Цивільному Кодексі договору факторингу дає

можливість виділити дві різні правові конструкції.

1. Коли за договором факторингу одна сторона (фактор, новий кредитор) передає або зобов'язується передати іншій стороні (клієнту) грошові кошти в рахунок грошової вимоги клієнта (первісного кредитора) до третьої особи (боржника), яка випливає із поставки клієнтом товарів, виконання робіт чи надання послуг третій особі, а клієнт відступає або зобов'язується відступити фактору цю грошову вимогу.

2. Передбачено можливість клієнта відступити факторові свою грошову вимогу до боржника з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором.

Якщо відступлення права грошової вимоги факторові здійснюється з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором, фактор зобов'язаний надати клієнту звіт і передати суму, що перевищує суму боргу клієнта, який забезпечений відступленням права грошової вимоги, якщо інше не встановлено договором факторингу.

Якщо сума, одержана фактором від боржника, виявилася меншою від суми боргу клієнта перед фактором, яка забезпечена відступленням права вимоги, клієнт зобов'язаний сплатити факторові залишок боргу.

Таким чином, у першому випадку мова йде про договір, в силу якого грошова вимога переходить до фактора на "абсолютному" праві. Фінансування здійснюється "шляхом придбання" права вимоги фактором.

У другому випадку права переходять фактору для цілей забезпечення виконання зобов'язань клієнта перед фактором - так звана забезпечувальне відступлення.

В результаті вступу фактора шляхом надання фінансування в грошове зобов'язання між продавцем і покупцем саме фактор стає кредитором за цим зобов'язанням.

У вітчизняній практиці фінансування продавця зазвичай не передбачає додатково укладення договору застави. Закордоном же таке нематеріальне право вимоги до покупця зазвичай має і матеріальне забезпечення. Одночасно з правом вимоги продавець передає фактору супутні документи (векселі, чеки, товаророзпорядчі документи), забезпечення (гарантії, поручительства, застави і тому подібне), усі права на пред'явлення претензій і позовів, витікаючи з договору купівлі-продажу (включаючи право власності, якщо товари будуть повернені покупцем), а також (на прикладі договору,

розробленого Німецьким факторинговим союзом) з договорів перевезення, страхування і тому подібне.

У німецькому бухгалтерському обліку фактор розглядається як "економічний власник" поставлених товарів, хоча юридичним власником продовжує залишатися продавець або ж ним стає покупець (залежно від того, як в договорі купівлі-продажу обумовлений момент переходу права власності).

Під економічною власністю розуміється специфічне поняття німецького бухобліку, яке на відміну від юридичної власності і визначає приналежність майна (і відповідно відображення у балансі) не просто нормами майнового права, а через економічне володіння. Вважається, що майновий об'єкт знаходиться у володінні того, хто здійснює володіння над майном таким чином, що впродовж звичайного терміну користування виключається економічна дія на об'єкт юридичного власника. Наявність права на реалізацію у економічного власника при цьому не обов'язкове.

На основі ухвалення Закону України від 11.01.2006 р. № 3302 - IV "Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг" Україна задекларувала впровадження міжнародних стандартів факторингу на своїй території.

Саме з цієї миті Україна отримала досить повне аргументоване розуміння стандарту послуг факторингу.

Дослідження нормативно-правової бази зарубіжних країн стосовно регулювання факторингових взаємовідносин прослідковується повсюдна відсутність спеціальних законів про факторинг. В різних країнах використовуються різні традиційні або ж засновані на національній специфіці конструкції регулювання факторингових відносин.

Подібні операції регулювалися національними законами, що відносяться до добровільної поступки вимоги або цеснии (передачі кредитором свого права вимоги іншій особі за угодою між ними), суброгування (передачі прав), а також іншими актами, що регулюють ті або інші аспекти господарського життя (наприклад, законами про компанії, про банки, про банкрутства).

Чітке визначення на підставі законодавчих норм в умовах факторингових договорів характеру правових відносин між фактором і клієнтом є головним чинником, який обумовлює методологію бухгалтерського обліку окремих різновидів факторингових операцій.

Враховуючи економічний зміст факторингу постачальник забезпечує процес переуступки факторинговій компанії (банку)

неоплачених боргових вимог (рахунків-фактур і векселів), що виникають між контрагентами у процесі реалізації товарів і послуг на умовах товарного кредиту у поєднанні з елементами бухгалтерського, інформаційного, збутового, страхового, юридичного та іншого обслуговування постачальника.

Досліджений науковий матеріал дозволяє запропонувати бухгалтерську сутність факторингу.

З точки зору облікового аспекту зміст факторингової операції полягає у тому, що звичайна дебіторська заборгованість покупця в балансі постачальника з укладенням факторингового контракту змінює свою первісну природу і стає фінансовим активом для постачальника та фінансовим зобов'язанням для фірми-фактора.

Розглянемо даний аспект детальніше. При факторингу дебіторська заборгованість, що виникла в результаті продажу товарів, робіт або послуг, є активом, який продається за грошові кошти (фінансування). Відповідно до п. 4 П(С) БУ 13 «Фінансових інструментів» вона є заборгованістю, не призначеною для продажу і відноситься до фінансових активів підприємства. Передача права вимоги на цей актив передбачає списання його з балансу.

Відповідно до п. 4 П(С)БО 13 фінансовий інструмент визначається як контракт, який одночасно призводить до виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструменту власного капіталу в іншого [7].

Визнання фінансового інструменту передбачає, що безумовні права вимоги і зобов'язання визнаються фінансовими активами і фінансовими зобов'язаннями, якщо за умовами контракту підприємство має право на отримання грошових коштів або бере на себе зобов'язання сплатити грошові кошти [7].

Відповідно в процесі факторингової операції у постачальника замість фінансового активу дебіторської заборгованості виникає новий фінансовий актив – грошові кошти, а у фактора виникають фінансові зобов'язання.

В балансі постачальника дебіторська заборгованість трансформується в грошові кошти і зумовлює зміни тільки в активі балансу не зачіпаючи його пасив. Це доводить недоцільність розглядати факторинг як джерело фінансування. Оскільки, використання будь-якого джерела фінансування тягне зміни з одного боку в активі балансу, а з іншого боку в його пасиві.

Для боржника факторинг є не чим іншим, як заміною сторін у зобов'язаннях [1, ст. 512], і жодних бухгалтерських та податкових

наслідків не спричиняє.

Висновки. Проведено дослідження економічної сутності поняття «договір факторингу» та «факторинг» на основі аналізу нормативно-правової та довідкової літератури.

Викладене переконливо доводить, що практично неможливо досягнути єдності юридичної, економічної та бухгалтерської інтерпретації факторингу.

Виходячи з вище наведеного пропонуємо розглядати даний термін з наступних позицій:

1) з правової точки зору факторинг є придбання права грошової вимоги фактором у постачальника за певну плату боргових зобов'язань, що виникають як наслідок виконання частини умов договору постачання між покупцем і продавцем;

2) враховуючи економічний зміст факторингу постачальник забезпечує процес переуступки факторинговій компанії (банку) неоплачених боргових вимог (рахунків-фактур і векселів), що виникають між контрагентами у процесі реалізації товарів і послуг на умовах товарного кредиту у поєднанні з елементами бухгалтерського, інформаційного, збутового, страхового, юридичного та іншого обслуговування постачальника;

3) з точки зору облікового аспекту зміст факторингової операції полягає у тому, що звичайна дебіторська заборгованість покупця в балансі постачальника з укладенням факторингового контракту змінює свою первісну природу і стає фінансовим активом для постачальника та фінансовим зобов'язанням для фірми-фактора.

В ході дослідження виявлено, що в законодавчих документах України існує невідповідність трактування даної категорії. Пропонуємо внести зміни до Цивільного кодексу в частині приведення його у відповідність із спеціальними нормами Конвенції УНІДРУА щодо розуміння досліджуваного поняття.

Крім того слід, істотно поліпшити чинне законодавство, що стосується відступлення вимоги.

Основними напрямками змін законодавства мають бути такі:

— відмова від допустимості договірної заборони відступлення грошової вимоги, крім випадків, коли боржником є споживач. Цей принцип є найважливішим для розвитку факторингу;

— створення правил, за яких заміна кредитора у зобов'язанні не призводить до погіршення становища боржника. Цей принцип є загальновизнаним у світі. Його недотримання призводить до виключення прав з обороту;

— встановлення можливості договірної відмови від зарахування зустрічних вимог до нового кредитора, крім випадків, коли боржником є споживач.

Істотних корективів в частині факторингових операцій потребує валютне та податкове законодавство.

Перспективним напрямком є дослідження відображення в обліку наслідків факторингових операцій.

Література.

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435- IV. [Електронний ресурс]: / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

2. Господарський кодекс України від 01 січня 2004 р. [Електронний ресурс]: / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

3. Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг від 11.01.2006р. [Електронний ресурс]: / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

4. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07 грудня 2000р № 2121 [Електронний ресурс]: / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

5. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III [Електронний ресурс]: / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

6. Методичні рекомендації по наданню комерційними банками факторингових послуг підприємствам: Лист НБУ від 04.05.1992 № 12001/200 [Електронний ресурс]:/Національний банк України – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №13 «Фінансові інструменти»: наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 2001 р. N 559 [Електронний ресурс]: / Національний банк України – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

8. Малимоненко Р. А. Особливості вітчизняного факторингу/ Р.А. Малимоненко. -[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://malimonenko.org.ua/osoblivosti>

9. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>

10. Чередник Н. В. Коментар до Цивільного кодексу України/ Н.В. Чередник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk.html>

11. Factors Chain International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fci.nl>